

TÉZISFÜZET

Imriné Erdei Ildikó

**Isaac Newton írásmagyarázati módszerei
természetfilozófiájának tükrében című doktori
értekezéséhez**

**Károli Gáspár Református Egyetem
Hittudományi Doktori Iskola**

Témavezető: Dr. habil. Kendeffy Gábor

Társ-témavezető: Ittész Gábor PhD, ThD (Harvard)

Intézetvezető egyetemi docens, DRHE

Budapest, 2022.

Tézisfüzet

Imriné Erdei Ildikó

Isaac Newton írásmagyarázati módszerei természetfilozófiájának tükrében

című doktori értekezéséhez

Isaac Newton, a világhírű angol tudós kora valódi polihisztor volt, aki nemcsak a fizika, a matematika és az asztronómia, hanem a földrajz, a történelem, kémia (alkímia) és a teológia területén is otthonosan mozgott. Newton élete nagy részében buzgó vallásos életet élt, és puritán háttéréből adódóan naponta olvasta a Bibliát, sőt annak tanulmányozását tudományos színvonalon művelte. A teológiai kutatással töltött éveinek eredménye az a több ezer oldal teológiai kézírata, melyek jóval meghaladják tudományos munkásságának terjedelmét. Bár élete során ezen írtaiból egy sem jelent meg, ennek ellenére diákjai és kollégái körében is számon tartották őt úgy is, mint figyelemre méltó teológus. Dolgozatomban a hazánkban nem ismert teológiai kéziratok feldolgozásával és a hívő tudós teológiájának részleges ismertetésével mutatom be a kora újkori Anglia alternatíváit a természetfilozófia és a teológia párbeszédével kapcsolatban.

A 17. század legnagyobb filozófiai kérdése, hogy mi a módszer, amivel dolgozhatunk? Ezért vált számomra Newton munkássága a legalkalmasabb „esettanulmánnyá”, hogy az engem foglalkoztató főleg hermeneutikai kérdésekre válaszokat kapjak. Egyrészt Wilhelm Dilthey felvetésénél maradván, módszertani szempontból különbséget tehetünk-e, illetve kell-e tennünk természettudomány és humántudományok között? Amikor a Szentírást vagy a természetet vizsgáljuk, akkor értelmeznünk, vagy megértenünk kell? A valóságról alkotott képünket szívós munkával érvelés útján levezetjük vagy kinyilatkoztatás útján hirtelen megvilágosodunk? Ugyanezen problémát tovább elemezve, Gadamerrel együtt feltehetjük a kérdést, hogy lehetséges-e igazság a módszertani határokon túl, illetve azokon kívül is? A kor Angliájában a kísérleti módszer a pontos mérésekkel kombinált ellenőrzött megfigyelések tudatos használatát jelentette, és az elkövetkezőkben az volt a kérdés, hogy Newton és követői ezt a módszertani gondolkodást tudják-e olyan más területeken is alkalmazni, mint a teológia. A kora újkor nagy kérdése, hogy jó módszerrel dolgozunk-e, és az egyik tudományos tárgykör eszközkészletét fel lehet-e használni a másik területen? Dolgozatomban ebből a kérdésből kiindulva vizsgálom a filozófia, a természettudományok és a teológia viszonyát, mivel Newton korának tudományos kérdései is csak így válnak érthetővé. Newton munkássága pedig ennek megválaszolásához kitűnő apropóul szolgál.

A dolgozat célkitűzése:

Dolgozatom egyik célja a hazánkban élő Newton-portré helyesbítése és a külföldi vallásportré pontosítása volt. Ennek érdekében (A) egyrészt el kellett vetnünk a Newtonról kialakult magányos zseni képzetét. (B) Másrészt el kellett őt oldoznunk a mechanikai világgép megteremtőjének mítoszától. (C) Harmadszor szembesülnünk kellett a vallásos tudós mély hitbeli motivációival. Ezek alapján szeretném, ha Newton magyarországi recepciója kiegészülne azzal a hívő newton-portréval, amely a külföldi prezentációk ellenére hazánkban még nem igazán érvényesült. Ezzel, egyszerre a tudomány és teológia kapcsolatáról való gondolkodásunk is megváltozhat, és új módszertani kérdéseket vehetünk fel az ún., humán és reál diszciplínák viszonylatában. A magyarországi Newton-recepció kibővítése mellett, a külföldi tanulmányokat annyiban egészíteném ki, hogy óvatosságra intem a hívő Newtonot felfedező kollégákat, a tekintetben, hogy Newton hitét milyen mértékben integrálják be a tudományos munkáinak értékelésébe. A két szélsőséges megközelítés helyett, mely alapján vagy teljesen ignorálják Newton vallását a tudományos teljesítményeiből, vagy teljes mértékben a hitével hozzák összefüggésbe azt, én egy harmadik utat ajánlok. Szem előtt tartva a tudós *ars poéticáját*, hogy nem keveri össze a teológiát a filozófiával, ugyanakkor kimutatva, hogy ehhez időnként tartja magát, időnként nem, felvállalom azt az anomáliát, amely e tekintetben Newton életművét feszíti.

Téziseim kronológiai sorrendben:

A Dolgozatom *Bevezetése* utáni második fejezetben (*A természetfilozófia, a természettudomány, a filozófia és a teológia kapcsolata*), miután a diszciplínák kialakulásának tágabb történeti és filozófiai kontextusába helyeztem Newton életművét, bemutattam Newton mechanikaellenes filozófiáját és *szekuláris teológiáját*. Végül szövegkritikai munkáján keresztül illusztráltam munkamódszerét.

1. Ami Newton filozófiáját illeti, a korabeli angliai viszonyokat leírva bemutattam, hogy Newton korában a mechanikai filozófia mellett egy új alternatíva, az ún. *kísérleti filozófia* jelent meg. Enélkül Newton

mechanikaellenes megnyilvánulásai nehezen értelmezhetők a mai olvasó számára, aki a későbbi fogalmi keretből indul ki, hiszen a mechanika modern archetípusa éppen a „newtoni mechanika”. Newton eredetileg egy karteziánus fogalmat kritizált, bár a mechanikai filozófia későbbi változatai, – amilyen például Tolandé – sem feleltek meg számára. Newton beállt azoknak az angol tudósoknak a sorába, akik Descartes-ot ateizmussal vádolták, saját gravitációs törvényéről pedig azt állította, hogy ha a tömegvonzás okát nem is ismerjük, abban bizonyos, hogy az ok nem lehet mechanikai. Newton minden későbbi interpretáció ellenére *Principiájában* nem kívánt egy önműködő mechanikai világot teremteni. A tudós univerzuma nem működik örökké magától csupán természeti törvények által, sőt a mozgási sűrűlódás következtében időnként lelassul, vagy korrigálásra szorul, ezért a Teremtőnek időnként közvetlenül be kell avatkoznia a világ folyásába egészen addig, amíg a Szentírásban megpróféta módon vége nem lesz a földi történelemnek.

2. Newton teológiáját Amos Funkenstein nyomán *szekuláris teológiának* nevezhetjük, hiszen Newton maga teológiai alapképzésben részesült, de nem lett felszentelt pappá, hanem a természetfilozófia más területein alkotott. Emiatt vallási érdeklődése sem a *szentnek* nevezett *teológia*, hanem a *természetes teológia* kategóriájába esik. Ez mégsem jelenti azt, hogy Newton egyszerűen a természetes teológia művelőjének számít. Bár érdeklődése fókuszában valóban a természet vizsgálata áll és megközelítése ésszerű, a kinyilatkoztatás mégis fontos alapja kutatásainak. Vizsgálatait nem is istenérvek alkotására szenteli, nála Isten léte inkább kiindulópont. A „szekuláris” jelző pedig Newton szellemi függetlenségére utal. Egyházkritikájában számtalanszor kritizálta az emberi és vallási érdekektől való befolyásoltságot, amitől saját teológiájának keretein belül kívánt szabadulni. A 17. századi világi teológiában újra hangsúlyozott homogén isteni jelenlét, amely Isten mindenütt jelenvalóságát hangsúlyozta és immár fizikai módon is elképzelhető volt, relativizálta a krisztológiát és marginalizálta a szentségeket és a hierarchikus egyházat. A módszertan Newtonnál szekuláris eszköz volt, amellyel függetleníteni tudta magát a vallási elköteleződésektől. A történeti megközelítés pedig saját korában az egyik legmodernebb és leginkább szekuláris eszköz volt a szentírási üzenet feltárására.

3. A szekuláris teológiának ráadásul nemcsak a tudományos semlegesség szempontjából volt jelentősége, hanem ellenkezőleg, egyfajta politikai állásfoglalás is volt a felekezeteket megosztó vallásháborúkkal terhelt Európában. A világi teológia új kérdéseinek fókusza a békére igyekezett, ezért sem keverte bele magát Newton a maguknak kizárólagosságot követelő doktrinákba. Ezért Newton is, túllépve a számára megengedett vallási vitákon, azokat inkább a filozófia mérgező hatásának vagy a tudatlan emberek fantázia szülte kérdéseinek tartotta, amelyek eredetileg nem a kereszténység sajátjai voltak.

4. Newton *minimalista teológiát* gyakorol, ami nem csupán Isten megismerésére, hanem az emberi gőg korlátozására való. Ezt a minimalizmust a filozófiai munkáiban is használja, amennyiben a *hipotéziseit* mellőzi. Szerzőnket nem az érdekelte, amit nem tudunk Istenről, hanem amit tudunk. Isten tevékenysége pedig számszerűsíthető, megragadható és a matematika nyelvén leírható. A természetfilozófia hozzáállása az isteni kérdésekhez tehát mindenképpen előnnyel járt számára.

5. Newton Isten természetét is a természetfilozófia szabályai szerint vizsgálta. Ahogy *Általános magyarázatában* állítja, ha Istenről a jelenségek alapján értekezünk, az mindenképpen a természetfilozófiára tartozó dolog. Bár az Úr lényegét (essence) nem ismerjük, de aktív tevékenységén keresztül érzékeljük, ahogy a fizikában is érzékeljük a gravitáció hatását.

6. Newton írásmagyarázati módszereit a korának filozófiájában használt tudományos módszertanok hatása alatt és az „észszerűség” ideájának szellemében gyakorolta. A kor filozófusai által megkezdett szerzőségi kérdéseket a helyes időszámítás megállapításával és a kronológiai sorrend helyes betartásával egészítette ki. A bibliai szerzőség kérdése után pedig a Szentírás szövegéhez is hozzá mert nyúlni, és ahogy a *Two notable* [...] című írásával illusztráltam, az utólagos betoldások a kéziratok precíz vizsgálata alapján pontosan kimutathatóak. Mivel Newton a kor kanonikusnak tartott tudományos eszköztárát használta, ezért hermeneutikája korának fényében tudományos igényességű volt, amely számos olyan eredményhez vezetett, mely ma is megállja a helyét. Bár eredményei a mai keresztény dogmatika kontextusában kérdésesek, de Newton megközelítésének természetéből fakadt, hogy nem kívánt dogmatikát teremteni. Newton, ahogy sokak szerint a filozófiában sem, úgy a teológiában sem alkotott rendszert és dogmákat sem. Mindez olyannyira távol állt tőle, hogy a keresztény hitvallások nagy részének sem látta értelmét, és a minimalista módszertana teljes gondolkodásában megjelenik.

7. A **harmadik** (*Regulae philosophandi*) fejezetet a *Principiában* megnevezett négy *gondolkodási szabály* ismertetése, általános filozófiai és tudománytörténeti értelmezése és a velük kapcsolatos főbb problémák tárgyalása tették ki. Ezek után Newton vallási tárgyú szövegeiben mutattam ki a négy regula használatát. Newton leginkább a *simplicitás*, *analógia*, *indukció*, *lényeglátás*, *hipotézismentesség* és a *konzisztencia* „eszközeire” hivatkozott természetfilozófiájában. Ezek a módszerek a kor bevett és kanonizált metódusai voltak a Newton által is művelt kísérleti filozófiában. Tézisemet az a szakirodalmi észrevétel ihlette, hogy szoros összefüggés van a Newton által meghatározott gondolkodási regulák és a teológiai módszerei között, ugyanakkor a külföldi tanulmányok felvetése ellenére, ennek részletes kifejtését, ellenőrzését vagy felülvizsgálatát csak részben végezték

el, ennek oka pedig véleményem szerint az, hogy a newton-kutatók többsége a filozófia és tudománytörténet oldaláról érkezik, így teológiai ismereteik híján ez eddig kevésbé tudták ezeket az állításokat összekapcsolni Newton teológiai szövegeivel. Céлом az volt, hogy rámutassak: a négy filozófiai szabály nemcsak a *Principia* és szűkebben a gravitációs törvény kontextusában érvényes, hanem Newton gondolkodásának általános rendezőelve volt. Ennek következtében valóban találkozik a tudós természetfilozófiai módszertana teológiai gondolkodásával, és azon belül az írásmagyarázatával is.

8. Mivel mindezek nem egy-egy diszciplína speciális módszerei, hanem általános gondolkodásunk elemei, ezért ugyanezek az eszközök megjelennek vallási írásaiban is. Egy hosszabb teológiai-hermeneutikai *Exkursus*ban arra hívtam fel a figyelmet, hogy az olyan módszerek, mint az analógia vagy az indukció, mindig is jelen voltak az írott szövegek, így a Biblia értelmező folyamatai között is, dacára annak, hogy ezek az eljárások a természettudományok bevett eszközei is.

9. A „*Hypotheses non fingo*” című *negyedik* fejezetben azt állítottam, hogy ellentmondva más szakirodalmi észrevételeknek, Newtonnál a *hipotézis* fogalomhasználatának változásai nem a szerző taktikázásának tudhatók be, és nem is következtelenségre utalnak. Véleményem szerint Newton tudatosan pontosította a *hipotézis*ről alkotott fogalmát, főleg, miután saját filozófiáját kísérleti filozófiának aposztrofálta.

10. Ezután Newton vallási iratait vettem górcső alá, ahol demonstráltam, hogy a bizonyos és a csak hipotetikusán állítható igazságok közötti különbségtétel teológiájának éppen úgy központi eleme volt, mint filozófiájának. Newton, ahogy a filozófiában elkülöníti az ellenőrizhető és a feltételes állításokat, úgy tesz különbséget a teológiában a Szentírás explicit kijelentései és az azon túl felmerülő esetleges következtetések között. S bár a filozófiai vagy vallási hipotézisek mindig együtt járnak a képzelgés kísértésével, de előnnyel is járhatnak. A filozófiában a tudós feltételezéseivel további kutatási programot jelölhet ki, a vallásban pedig kiélheti a kérdés és következtetés örömét, miközben elkerülheti az eretnek vádakat, így alapvetően dogmaizmus-mentes, szabad gondolkodás feltételeit teremti meg.

11. Végző *konklúzióm* az, hogy Newtonnak nincs módszere, csak módszerei. A tudós hatalmas eszköztárral rendelkezik. Elsősorban a felvilágosodás filozófiai ethoszának, a *ratio* használatának elkötelezettje, tehát bármely diszciplína művelése közben a kor kanonizált módszereivel élt. Technikáit a filozófiatörténet mély tengeréből halászta elő az ókori filozófusok módszereitől kezdve korának legdivatosabb eszközeiig. Ebbe beletartoztak a görög filozófusok óta ismert általános gondolkodási eszközök éppúgy, mint a sajátosan korspecifikus újdonságok, mint amilyen a szövegkritika vagy a történeti megközelítés. Ez a viszonyulás számos tekintetben gyümölcsöző volt, olyan eredményekkel, melyeket ma is használ a teológia. De Newton mindig azokat a stratégiákat alkalmazta, amelyekre éppen szüksége volt. Nem voltak módszertani elköteleződései, és a különböző módszereket kedvére váltogatta. A *Principiában* nem azért írta le a filozófiai gondolkodás négy alapszabályát, mintha ahhoz minden tekintetben tartotta volna magát, mivel szemmel láthatóan nem volt célja, hogy érthető elméleteket alkosson, és ezért maradt ki sokszor a módszer leírása, amiért számos szakértő követhetetlennek tartotta metodológiáját.

12. Newton módszerei nem végérvényes elköteleződések, hanem prezentációs lehetőségek voltak. Az elemzőknek úgy tűnik, hogy Newton eredményei mindig előbb készültek el, mint a mögéjük tett elmélet. Eszerint Newton négy gondolkodási szabálya csak egy módszertani betoldás, amire később hivatkozhat. Emiatt nem volt rendszeralkotó, és a későbbi filozófiatörténet olvasatában ezért nem kap helyet a filozófusok között. Véleményem szerint Newton saját korának kényszerítő erejénél fogva volt kénytelen módszereket nevesíteni, olyan helyzetekben is, amikor azok talán sokkal intuitívabb módon jutottak el hozzá, éppen úgy, ahogy a legtöbb tudóssal történni szokott, amikor felfedez valamit. A Descartes munkásságával megnyitott évszázad tudományos nyelvét a módszeresség nyelvi jegyei alkották. Módszer nélkül nincs tudományosság, és főleg nincs tudományos prezentáció. Newton tehát kénytelen eszközöket nevesíteni akkor is, ha ő ezektől nem különösebben függ.

Mikor tehát módszertani különbséget igyekszik vonni filozófia és teológia között, akkor ez hol sikerül, hol nem. Ahogy szemléltettem, miután félreértik természetfilozófiai opuszának céljait, a második kiadástól beilleszti a mű végére az *Általános magyarázatot*, hogy teológiai olvasatot is adjon munkájának. S ekkor, ha redukáltan is, de valamit láttatni enged lábjegyzeteiben azokból a bibliatanulmányozó műveletekből, amelyeket mégiscsak elvégzett tudományos munkája közben. Így láthatóvá vált, hogy a módszertanok között gyakran van mégis átjárhatóság. Szerzőnk tehát úgy tiltakozik a módszertanok összemossa ellen, hogy közben tudatlanul mégis használja a filozófiai gondolkodás szabályait a teológiában, mivel azok nem szigorú értelemben vett módszertani szabályok, hanem a gondolkodás általános lépései.

13. Mindezek mellett, vagy akár mindezek ellenére a Newton természetfilozófiája és teológiája közötti szoros és főleg tudatos összefüggést szenzációhajhász és gyenge állításnak tartom, annak ellenére, hogy több kutató is van ezen az állásponton. Mindazonáltal ennek meggyőző bizonyítása nem történik meg, ezért az állítás továbbra is bizonytalan. Az ilyen irányú állításokat éppen Newton tudományos *ars poeticájának* fényében tartom túlzónak. Newton törekedett arra, hogy metodológiai különbséget tegyen a különböző kutatási területek között. Ennek ellenére demonstráltam, hogy tudatlanul ezt mégis megtette, minthogy az ember ugyanazzal az elmével közelít az

élet minden szegmenséhez. A határok megállapítása ugyanakkor éppen annyira jellemző Newton munkásságára, mint amennyire az átlépésük.

14. Éppen ezért, amikor a tézisem címében szereplő írásmagyarázati módszereket Newton természetfilozófiájának tükrében elemeztem, akkor nemcsak a feltételezett párhuzamokra, hanem a feltételezhető különbségekre is számítottam. Az is látható különbség, ahogy Newton a tudomány és a teológia esetén az újításokhoz közelít. Newtont méltán mondhatjuk forradalmian bátor tudósnak, aki a tudományt sok tekintetben másképp gyakorolta, mint ahogy matematika tanszéki elődje, Isaac Barrow, vagy maga a Királyi Társaság tagjai. Ugyanakkor, miközben a természetfilozófiai munkáiban az újítás lényeges elem, addig szerinte a vallásban az újítás a legnagyobb eretnecség. A fő különbség a két diszciplína nyelvezetében van. Míg a tudomány újabb és újabb felfedezéseivel új szavakat alkot, addig a vallás ennél sokkal archaikusabb. Nem célja az új kifejezések alkotása, inkább a régi terminusokat őrzi, és igyekszik azokat megélni, alkalmazni.

15. A **Konklúzió**ban arra jutottam, hogy amint Newton példája is mutatja, a diszciplínák metodológiája között számtalan esetben átjárás lehetséges, mivel egyrészt racionálisnak nevezett eszközeink gyakran általános gondolkodási folyamataink részei. Másrészt a felfedező ember gyakran nem szigorú módszerek mentén jut el igazságaira, hanem intuitív módon rátalál, a hozzá vezető utat pedig csak utólag térképezi fel.

A kutatással kapcsolatos publikációim:

1. (2021) „Isaac Newton: ‘Nem találok ki hipotéziseket’” *Magyar Filozófiai Szemle* 65, 182–196.
2. (2019) Erdei Ildikó, Kutrovácz Gábor és Vassány Mikós „Isaac Newton: Általános Magyarázat.” Forrásközlés bevezető tanulmánnyal. In: Olay Csaba és Schmal Dániel, szerk. (2019) *Értelem és érzelem az európai gondolkodásban*. Budapest: KRE és L’Harmattan. 99–112.
3. (2019) „Isaac Newton *Irenicum*ja, avagy a vallási türelem szentírási védelme.” *Vallástudományi Szemle* 15, 31–46.
4. (2018) „Isaac Newton az igaz vallásról.” In: Hubai Péter, szerk. (2018) *Az igaz vallás*. Budapest: Wesley János Lelkészképző Főiskola. 160–196.
5. (2016) „Isaac Newton *General Scholium*ának keletkezéstörténete.” *Orpheus Noster* 8, 77–86.
6. (2016) „Isaac Newton és a szocinianizmus.” In: Zila Gábor, szerk. (2016b) „*Uram, hogy lássak!*” Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége. 33–46.
7. (2016) „Isaac Newton *General Scholium*ának teológiája.” Zila Gábor, szerk. (2016a) *Uram, hogy lássak!* Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége. 18–33.
8. (2015) „Isaac Newton teológiai művei.” In: Gér András László és mások, szerk. (2015) *Hiszek, hogy megértsem*. Budapest: KRE és L’Harmattan. 181–186.
9. (2015) „Isaac Newton antitrinitárius krisztológiája korai egyháztörténeti szemléletének tükrében.” *Vallástudományi Szemle* 11, 91–101.
10. (2014) „Isaac Newton ‘Huszonhárom kérdés a *homousios*ról’ című kéziratának elemzése.” *Orpheus Noster* 3, 58–74.
11. (2013) „Sir Isaac Newton: Észrevételek Dániel próféciájáról és Szt. János apokalipsziséről.” (recenzió) *Orpheus Noster* 5, 112–118